Carmen POPA

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere şi Arte
"Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts

Rolul publicisticii româneşti şi germane în viaţa culturală a Sibiului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

The role of Romanian and German publicistics in the cultural life of Sibiu during the second half of the XIXth century

Sibiu's cultural life in the second part of the 19th century was pretty good developed, in spite of the unfavorable political scenery created by the Habsburgic, and later, dualistic Austrian-Hungarian government. It was the time when the first newspapers, libraries, bookshops, cultural or scientific societies were founded both from the Romanians and Germans that lived here together for many centuries. The press played in this political context a huge role: it was the most important political, social and cultural tool that served to the national emancipation of the Romanians. This essay deals with a comparative view of the Romanian and German culture of Sibiu stressing those aspects regarding the foundation and development of press.

Keywords: first Transylvanian newspapers in Romanian and German language; cultural life; first libraries; first historians; first linguists; romanian and german theatre; musical life

Institution's address: Bd. Victoriei, no. 5-7, Sibiu, Romania; tel. +40 269 215556 ; fax.: +40 269 212707; web: http://litere.ulbsibiu.ro/cat.germanistica/

Personal e-mail: *corasabi2004@yahoo.com*

Sibiul a fost capitală a Transilvaniei mai mult de un secol (1703-1791 şi 1849-1865), dar şi centru cultural al românilor şi al saşilor transilvăneni. Presa sibiană se dezvoltă în strânsă legătură cu consolidarea tiparului, deşi acesta apare mult mai devreme. Saşii transilvăneni fiind în permanent contact cu confraţii lor din spaţiul lingvistic german sunt primii care pun bazele tipografiei. Astfel în anul 1528 Lucas Trapoldner înfiinţează prima tipografie transilvăneană, iar în 1612 apare primul calendar în limba germană. Devenind capitală a principatului, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Sibiul cunoaşte o perioadă de avânt cultural. La momentul respectiv funcţionau deja renumitele tipografii ale lui Barth, Closius, Drotleff, dar librăria şi teatrul lui Martin Hochmeister existau deja din anul 1778, respectiv 1788. Martin Hochmeister s-a implicat atât în activităţi tipografice şi editoriale, dar a jucat şi rolul de animator cultural al Sibiului. În 1847 se înfiinţează din iniţiativa lui Andrei Şaguna prima tipografie românească, Tipografia Arhidiecezană, la care se publică începând cu anul 1853 *Telegraful român*, din 1878 *Observatoriul* lui George Barițiu şi din 1884 *Tribuna* lui Ion Slavici.

Prima carte în limba română a fost tipărită tot la Sibiu în 1544, cultura română urmând acelaşi curs ascendent al celei germane. Prima iniţiativă revuistică îi aparţine lui Ioan Molnar Piuariu care în 1789 încearcă să scoată un prim periodic în limba română. Intelectuali români sibieni au încercat să publice în anul 1791 *Foaia românească pentru popor*, iniţiativă care a eşuat însă. Totuşi în 1793 tipograful Ioan Barth scoate un *Carindariu*, unul dintre cele mai vechi periodice româneşti. Ioan Barac este următorul spirit plin de iniţiativă care publică, fără aprobarea autorităţilor, în 1837 *Foaia de săptămână din Transilvania*, care va fi însă imediat interzisă. Seria acestor iniţiative îndrăzneţe este continuată de Andrei Şaguna care obţine permisiunea de a tipări, în anul 1853, *Telegraful Român*, primul periodic românesc.

Cărţile, dar şi ziarele, revistele şi calendarele publicate în tipografiile sibiene, au contribuit la emanciparea poporului român, la extinderea sferei de cunoaştere a acestuia. Cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea sibian este marcată, în ceea ce priveşte publicistica, de apariţia în 1853 a primului periodic românesc, *Telegraful Român*. Această publicaţie a susţinut intens activitatea culturală şi politică a românilor transilvăneni. Din 1876-1877 apare şi suplimentul literar al ziarului în forma *Foişoarei Telegrafului Român*.

Tot în Sibiu apare între 1860-1865 prima revistă

pedagogică intitulată *Amicul Şcoalei* editată de Visarion Roman, publicaţie ce vine în ajutorul învăţătorilor din şcolile populare, urmată de *Organu pedagogicu* în 1863 şi de *Scola Romana* în perioada 1875-1879. În anul 1861 se pun bazele *Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român* care va scoate în 1868, iniţial la Braşov şi din 1881 la Sibiu, revista *Transilvania* sub redacţia lui George Bariţiu. Tot sub conducerea marelui cărturar apare între 1878 şi 1885 gazeta politică, economică şi literară *Observatoriul*, iar între 1877 şi 1880 apare revista literară *Albina Carpaţilor* editată de Visarion Roman. Între 1884-1903 Ioan Slavici scoate primul şi cel mai important ziar cotidian al românilor transilvăneni - *Tribuna*. Tendinţele de deznaţionalizare şi măsurile represive de după 1871 determină o înrăutăţire a situaţiei presei, motiv pentru care ziarele româneşti fac front comun cu cele săseşti împotriva politicii guvernamentale.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea funcţionau deja la Sibiu încă din 1778 şi 1779 două librării, prima bibliotecă bine organizată şi deschisă publicului în 1817 cunoscută sub numele de Biblioteca Brukenthal, deoarece fusese donată în întregime de către fostul guvernator al Transilvaniei, Samuel von Brukenthal. Această bibliotecă cuprindea iniţial 76 incunabule precum şi cele mai reprezentative opere ale culturii universale din secolul al XVIII-lea, în diferite limbi. În 1861 ia fiinţă biblioteca *Asociaţiunii* care cuprindea pe lângă fondul de carte şi o serie întreagă de documente şi manuscrise vechi româneşti apărute până la 1700, îmbogăţindu-şi continuu fondul de carte şi colecţiile de ziare şi reviste, ajungând în 1918 la un număr de 3214 opere, şi peste 800 publicaţii periodice. O altă bibliotecă foarte importantă este cea a Mitropoliei ortodoxe din Sibiu, cu o existenţă de aproape 300 de ani, al cărei fond de carte numără în 1918 aproximativ 5000 de volume, alături de colecţiile de periodice[1]. Au mai funcţionat şi alte biblioteci în şcolile evanghelice şi catolice şi s-au organizat noi biblioteci în cadrul asociaţiilor ştiinţifice sau a societăţilor de lectură.

Activitatea literară a cărturarilor sibieni şi-a găsit cel mai uşor drumul către public tot prin intermediul publicisticii, ocupând foiţa literară a gazetelor, revistelor şi calendarelor şi susţinută permanent de către societăţile literare româneşti. Avându-i ca înaintaşi pe poeţii Vasile Aaron (1770-1821) şi Ioan Barac (1776-1848), descinşi din Şcoala Ardeleană, la Sibiu activează şi Zaharia Boiu, fost redactor al *Telegrafului Român*, sau învăţătorul Ion Pop Reteganul şi ulterior Ioan Slavici în perioada 1884-1890, cât s-a aflat la conducerea *Tribunei*. Aproximativ în aceeaşi perioadă este chemat la Sibiu, pentru a face parte din colectivul redacţional al *Tribunei*, şi poetul George Coşbuc apreciat pentru poeziile publicate în această gazetă. Un alt mare poet sibian este Octavian Goga (1881-1938) care debutează ca publicist în calitate de colaborator la gazetele *Familia* şi *Tribuna*. Tot lui Octavian Goga i se datorează întemeierea în anul 1902 a revistei literare *Luceafărul*, ce apare iniţial la Budapesta, iar apoi la Sibiu din 1906 până în 1914, de asemenea a ziarului *Ţara noastră* (1907).

Peisajul cultural al Sibiului este întregit de existenţa societăţilor ştiinţifice şi literare ce au drept scop organizarea şi îndrumarea creaţiei ştiinţifice, literare şi de artă. Ioan Piuariu-Molnar încercase deja în 1789 să înfiinţeze o societate a literaţilor din Sibiu proiect ce fusese respins, reluând apoi proiectul în 1796 fără însă a se materializa nici de data aceasta. Comunitatea săsească reuşeşte să înfiinţeze în 1793 *Societas philohistorum Transylvaniae* în lucrările căreia preponderente erau studiile despre istoriografia saşilor, iar în 1841 asociaţia *Verein für siebenbürgische Landeskunde*. Saşii sibieni fondează deja în 1847 *Cazinoul* şi *Societatea de lectură* prin care impulsionează publicul la lectură, românii reuşind acest lucru abia în 1880[2].

Ştiinţele umaniste ocupă şi ele un cadru larg în cultura sibiană din perioada analizată. O dezvoltare deosebită cunoaşte istoriografia prin lucrările remarcabile ale lui George Bariţiu (1812-1893) care, stabilit la Sibiu din anul 1867, desfăşoară o intensă activitate publicistică şi de cercetare istorică, August Treboniu Laurian (1810-1881), Alexandru Papiu Ilarian (1828-1878), Ilarion Puşcariu (1842-1922), Ioan Lupaş (1880-1967). În ceea ce priveşte istoriografia săsească trebuie menţionat Georg Daniel Teutsch (1817-1893), o personalitate marcantă a culturii săseşti, episcop al bisericii evanghelice luterane din Sibiu. O activitate importantă de culegere şi publicare a unor documente o are şi arhivarul oraşului şi al Universităţii Săseşti, Franz Zimmermann, în colaborare cu Georg Müller şi Carl Werner. Alături de aceştia se remarcă istoricii saşi Andreas Wolff, Johann Carl Schuller (unul dintre fondatorii asociaţiei *Verein für siebenbürgische Landeskunde*) şi nu în ultimul rând Friederich Teutsch, profesor şi apoi director al seminarului evanghelic din Sibiu, care pe lângă o intensă activitate publicistică desfăşoară şi o serie de cercetări asupra istoria saşilor, dar şi studii biografice şi monografice.

Cărturarii sibieni şi-au adus aportul la dezvoltarea lingvisticii şi filologiei prin realizarea de dicţionare (August Treboniu Laurian în colaborare cu Ioan Massin) sau gramatici ale limbii române (Nicolae Bălăşescu) sau chiar şi gramatici contrastive româno-germane (Ioan Piuariu Molnar, Gheorghe Lazăr). În cadrul lingvisticii săseşti se evidenţiază activitatea excepţională a lui J. C. Schuller ce studiază dialectele săseşti punând bazele dicţionarului săsesc, dar şi alţi filologi precum I. Roth sau Gottlieb A. Scheiner.

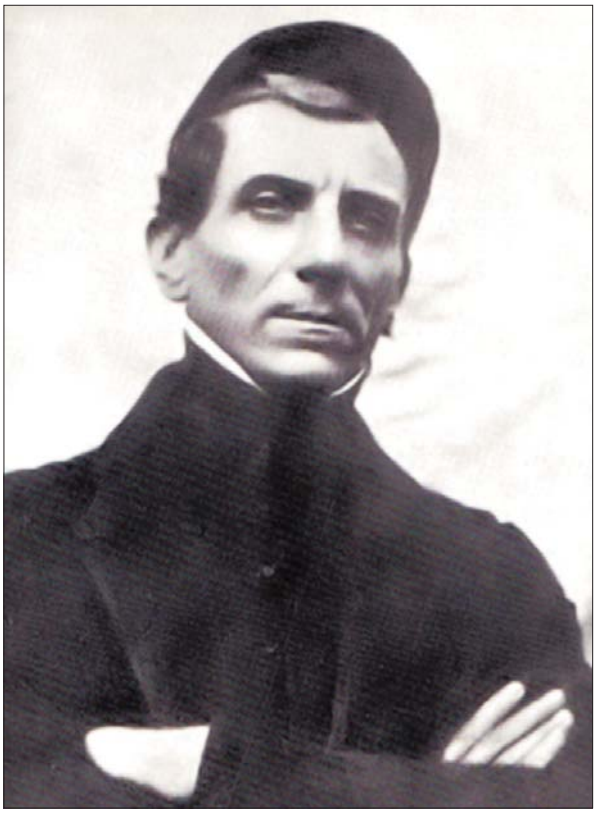
Presa germană sibiană nefiind supusă cenzurii şi beneficiind de o mai largă libertate de exprimare, se dezvoltă mai rapid şi consemnează un număr mai mare de publicaţii. Primul calendar german a fost scos la

tipgrafia lui Paul Wolff deja în anul 1612 şi a fost intitulat *Der Newe Almanach auff das Jahr nach der Gnadenreichen Geburt unseres Erlösers Jesu Christi 1612*. Primul periodic în limba germană, *Theatral Wochenblatt*, vede lumina tiparului la data de 1 iunie 1778 fiind editat de către tipografii Sardi şi Hochmeister şi în programul căruia se precizează că: „Scopul acestor foi periodice nu este altul decât efortul de a ajunge, printr-o educaţie chibzuită, la desăvârşire şi de a şterge ideile preconcepute, ce apar tot mereu, cu privire la teatru... Să instruim prin încurajări şi critici bune; să încercăm să impunem bunul gust: abia atunci publicul va avea parte de o distracţie rezonabilă, statul va educa cetăţeni folositori, iar învăţaţii vor forma talente – atunci teatrul se va ridica şi va deveni o şcoală a bunei morale."[3] Acesta îşi încetează însă apariţia după primele 12 numere, fiind urmat de ziarul *Der Kriegsbote* scos în 1788 tot din iniţiativa lui Hochmeister, al cărui nume va fi schimbat în 1791 în *Siebenbürger Bote*. Martin Hochmeister moare în 1789 afacerile fiind preluate de către fiul său, ce va continua munca tatălui publicând în 1790 revista ştiinţifică *Siebenbürgische Quartalschrift*. În 1793 Hochmeister tipăreşte *Siebenbürgisches Intelligenzblatt*, primul ziar care publică ştiri şi anunţuri ce apare începând cu anul 1799 ca supliment al gazetei *Siebenbürger Bote*. În 1804 Hochmeister scoate o nouă revistă cu caracter ştiinţific, sub redacţia lui Joh. Filtsch, *Die Siebenbürgischen Provinzialblätter*.

În 1828 apar 11 numere ale unei alte gazete teatrale, *Notizen über die dramatischen Leistungen der Bühnengesellschaft unter der Direktion der Herren J. B. Hirschfeld und Fr. Herzog während des Sommerkurses 1828 zu Hermannstadt*, ce apare ca supliment al ziarului Siebenbürger Bote sub redacţia lui F. F. Gömmel.

Primul ziar care apare în Sibiu şi nu este scos în tipografia lui Hochmeister este *Transsylvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde*, gazetă editată de Thierry, dar tipărită la Braşov, avându-i ca redactori pe J. V. Benigni şi C. Neugeboren.

La data de 3 iulie 1838 apare primul număr din *Siebenbürger Bürgerblatt*, supliment la *Siebenbürger Bote*, ce îşi va continua apariţia doar până în decembrie 1839, fiind înlocuit de un nou supliment *Transsylvania*, ce va rezista vreme de 10 ani, până în 1849, după care va reapare în 1852. Ulterior apar publicaţiile *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (1843), *Hermannstädter Zeitung* (1861) etc., printre cele mai longevive publicaţii numărându-se: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, cu o apariţie de peste opt decenii, *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, cu o apariţie de peste o jumătate de secol, *Landwirtschaftliche Blätter für Siebenbürgen* (1873-1940), *Siebenbürger Zeitung* sau *Hermannstädter Zeitung*, *Transsilvania*[4]. La aceste publicaţii au colaborat oameni de prestigiu din toate domeniile culturii precum: Stephan Ludwig Roth, Friedrich Krasser, Iohann Karl Schuller, Michael Albert, Pauline şi Adolf Schuller, Iohann Plattner, Emil Sigerus, Friedrich Teutsch, dar şi reprezentanţi de seamă ai culturii române precum: botanistul Florian Porcius, membru al Academiei Române, poetul Emil Isac etc.

Stephan Ludwig Roth

Tot din acelaşi motiv societăţile culturale, ştiinţifice sau literare săseşti le preced pe cele româneşti, servindu-le uneori drept model. La 1817 se fondează Muzeul Brukenthal, la 1838 ia naştere reuniunea germană de cântări *Musikverein*, la 1845 reuniunea agricolă săsească *Landwirtschaftsverein*, iar la 1848 se înfiinţează societatea transilvăneană pentru ştiinţele naturii *Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaft*.

Teatrul german din Sibiu a cunoscut o perioadă de însufleţire după revoluţia de la 1848, cu toate că politica şovinistă a autorităţilor maghiare nu au permis susţinerea de spectacole în dialectul săsesc. Acest lucru a fost însă compensat de prezenţa trupelor de actori din Austria care erau invitaţi tot mai des la Sibiu şi care rămâneau aici chiar pentru o stagiune întreagă. S-a reuşit fondarea în 1865 a unui teatru orăşenesc într-o clădire care fusese ridicată în urmă cu aproape un secol de către Martin Hochmeister. Teatrul german din Sibiu a rămas unic în Transilvania după desfiinţarea în 1898 a teatrului german din Timişoara.

În ceea ce priveşte programul teatrului constatăm că acesta se orientează după cel al teatrelor din Austria şi Germania existând însă o predilecţie pentru piesele

clasicilor germani. Astfel că în 1850, când director al teatrului este Anthony, se pune pentru prima dată în scenă *Faust* de Goethe, apoi alte opere ale aceluiaşi autor cum ar fi: *Egmont*, *Die Geschwister*, *Clavigo* şi *Götz von Berlichingen*, dar piesele dramatice ale lui Schiller vor fi jucate mai des: *Wallensteins Lager* (1859) iar apoi întreaga trilogie în 1898, *Wilhelm Tell*, *Die Räuber*, *Maria Stuart*, *Kabale und Liebe*, *Don Carlos*. Începând cu anul 1893, când directorul teatrului german devine Leo Bauer, vor fi jucate mai mult piese de Grillparzer, autor ce era cunoscut publicului, operele sale fiind inscenate încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea (*Des Meeres und der Liebe Wellen*, *Medea*, *Sappho*, *Der Traum ein Leben*, *Die Ahnfrau*). Vor fi de asemenea puse în scenă piese de Fr. Hebbel (*Gyges und sein Ring*) sau de Hermann Sudermann (*Glück im Winkel*, *Die Schmetterlingsschlacht*)[5]. Trebuie menţionat însă faptul că aceste piese clasice erau mult mai puţin jucate în comparaţie cu piesele de comedie, vodevil, muzicaluri, lipsite de o adevărată valoare artistică şi proferând umorul ieftin, dar care aveau un succes deosebit la public şi umpleau sălile teatrului. Acest lucru poate fi explicat prin gustul artistic încă slab dezvoltat al publicului dar şi prin dificultatea punerii în scenă a unor opere clasice. Se joacă desigur şi comedii sau vodeviluri ale autorilor străini, preferate fiind cele franţuzeşti, însă şi drame de Shakespeare, Goldoni sau Ibsen. Se încearcă inscenarea pieselor dramatice ale scriitorilor saşi din Transilvania cum ar fi: Wilhelm Hufnagel (*Die Hexe*, *Der Rächer*) Zenker (*Der Baum der Erkenntnis*, operetă scrisă după libretul lui Hufnagel), Christian Heyser (*Privilegium Andreanum*, piesă istorică), Traugott Teutsch (tragediile *Sachs von Harteneck*, *Johannes Honterus*), Friedrich Wilhelm Schuster (tragedia *Albion und Rosimund*), Michael Albert (*Die Flanderer am Alt*), Emil Silbernagel (libretist al operetei *Angelina oder die Türken vor Schäßburg*), Roderich Benedix (comedia *Aschenbrödel*)[6].

În 1922 se fondează *Siebenbürgisch-Deutsches Theaterverein*. Aceste asociaţii au reuşit să monteze între 1919-1934 mai mult de 80 de de piese diferite. În anii ce se succed primului război mondial se constată în continuare prezenţa pe scena teatrului german a numeroase trupe de actori din Austria sau Germania pe lângă anasamblul local care contribuie la dezvoltarea vieţii teatrale. În 1933 se înfiinţează un teatru cu actori profesionişti numit *Deutsches Landestheater in Rumänien*, o instituţie strâns legată de numele lui Gust Ongyerth[7] şi care derivă din asociaţia germană de teatru *Deutsche Theatergemeinschaft*. Teatrul de amatori a cunoscut o dezvoltare deosebită în perioada interbelică. Această mişcare artistică s-a organizat în asociaţia numită *Verband siebenbürgischdeutscher Laienbühnen* înfiinţată în 1933. În aceeaşi perioadă se stimulează şi producţia dramatică autohtonă iar repertoriul teatrului cuprinde şi multe piese ale scriitorilor saşi (de exemplu Franz Karl Franchy).

Teatrul românesc din Transilvania, susţinut puternic de *Astra*, nu s-a putut dezvolta în aceleaşi condiţii ca cel german din cauza politicii discriminatorii maghiare neputându-se discuta de actori români profesionişti până la începutul secolului XX şi de un teatru de sine stătător până în anul 1919. Cu toate acestea au existat numeroase trupe de actori amatori care au circulat şi jucat în toate oraşele Transilvaniei şi de asemenea trupe de actori profesionişti care veneau de dincolo de Carpaţi pentru a juca în faţa publicului transilvănean. Teatrul de amatori a fost puternic susţinut de către Societatea pentru fond de teatru român înfiinţată în 1870. Prima trupă profesionistă românească care a vizitat Transilvania a fost cea a lui Mihail Pascaly care ceruse aprobarea de a juca câteva piese la teatrul orăşenesc. Programul conţinea câteva melodrame şi vodeviluri franţuzeşti dar şi drama istorică *Răzvan şi Vidra* a lui B. P. Haşdeu, sau tabloul naţional în versuri *Mihai Bravul după bătălia de la Călugăreni* de D. Bolintineanu[8].

Cel de-al doilea turneu organizat de Pascaly în Transilvania a avut loc în anul 1871, mai întâi la Braşov şi apoi la Sibiu, cu un program mai elaborat care a avut mare succes la public. Între cele două turnee ale lui Pascaly a ajuns în Transilvania şi marele actor român Matei Millo al cărui repertoriu cuprindea exclusiv drame româneşti de Alecsandri sau semnate de el însuşi. Un turneu mai amplu, cu un repertoriu mai bogat, a fost însă imposibil de realizat din cauza lipsei de fonduri. Spectacolele erau urmărite cu mare interes şi de către gazetarii de la *Hermannstädter Zeitung*.

Scena sibiană l-a găzduit în 1872 şi 1873 şi pe braşoveanul I. D. Constantin care a interpretat cuplete din Alecsandri (Barbu Lăutaru şi Coana Chiriţa la Paris) care au avut un real succes la publicul român dar şi german. În anul 1874 au avut loc reprezentaţii ale *Societăţii teatrale* conduse de Gheorghe şi Margareta Alexandrescu care făcuseră iniţial parte din trupa de teatru a lui Pascaly. Repertoriul cuprindea piese de V. Alecsandri (Paracliserul), M. Millo (Baba Hârca), V. A. Urechilă (Oda la Eliza), Penescu (Curtea de Argeş).

În 1875 sunt jucate pe scena românească sibiană piese ale trupei lui Gherman Popescu din Ploieşti, în 1877 ale ansamblului teatral al lui Constantin şi Maria Petrescu din Craiova sau ale actorului Zaharia Burienescu, iar în anul 1881 au avut loc mai multe reprezentaţii ale trupei acorului bănăţean I. A. Petculescu. Toate aceste repertorii cuprindeau drame cu un conţinut patriotic-istoric sau comic-satiric şi moralizator. De asemenea au existat şi multe comedii muzicale, vodeviluri, canzonette, care au avut succes nu numai la publicul român, ci şi german.

Spre deosebire de teatrul românesc, care s-a afirmat cu greu, viaţa muzicală a Sibiului a cunoscut o dezvoltare mai rapidă şi mai lesne. În satele româneşti se organizează din iniţiativa *Astrei* asociaţii corale culminând cu cea din Sibiu cunoscută sub numele de

Reuniunea română de muzică (1878), ce va fi condusă din 1881şi până în 1899 de către Gheorghe Dima – dirijor, compozitor neoclasic, cântăreţ vocal şi pianist - ce efectuase studii muzicale la Viena, Karlsruhe, Graz şi Leipzig. Un alt nume sonor al muzicii sibiene este Elie Miron Cristea investit în calitatea de preşedinte al Reuniunii la începutul secolului XX. Viaţa muzicală germană este susţinută de către asociaţiile *Hermania*, *Eintracht* şi *Männergesangverein*. Continuând tradiţia breslei muzicanţilor instrumentişti atestaţi încă din secolul al XVI-lea muzica simfonică va fi prezentă la Sibiu încă de la începutul secolului al XIX, atrăgând aici în 1846 pe Franz Liszt, în 1847 pe Joahnn Strauss şi în 1879 pe Johannes Brahms şi Josef Ioachim[9].

Sibiul secolului al XIX-lea beneficia de o viaţă culturală bine dezvoltată în ciuda condiţiilor politice nefavorabile în care se afla Transilvania. Revoluţia de la 1848 a deschis calea progresului cultural şi ştiinţific prin dezvoltarea învăţământului, crearea de biblioteci şi librării, tipărirea de carte şi consolidarea publicisticii, înfiinţarea de societăţi literare sau culturale, înfiinţarea şi profesionalizarea teatrului românesc etc. Presa sibiană a constituit, în contextul analizat, un instrument politic, social şi cultural de o însemnătate majoră fără de care emanciparea naţională a românilor transilvăneni ar fi fost imposibilă. Presa a constituit de asemenea un mijloc de rezistenţă a naţiunii române oprimate împotriva dualismului austro-ungar mai ales după 1871 când tendinţa de deznaţionalizare era foarte puternică. Nu trebuie neglijat nici rolul cultural al publicisticii dacă luăm în considerare faptul că aproape toate gazetele rezervau o pagină şi activităţii culturale sau literare, chiar dacă pe primul loc în subtitlu era trecut aspectul politic sau economic.

Note:

1. Nistor, Nicolae; Marinescu-Frăsinei, Mircea, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, vol. I, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1976, p. 136-137.
2. ibidem, p. 142.
3. Sigerus, Emil, *Vom alten Hermannstadt*, II Folge, Heilbronn: Johannis Reeg Verlag, 2007, p. 42; în original „Die Absicht dieser periodischen Blätter ist keine andere, als ein edler Eifer, durch vernünftige Belehrung zu einer Vollkommenheit zu gelangen und die hin und wieder glimmenden vorgefassten Meinungen gegen das Schauspiel auszulöschen... Man bildet sich durch Aufmunterung und gute Kritiken; man suche einen allgemeinen guten Geschmack herrschend zu machen: dann wird sich das Publikum eine vernünftige Unterhaltung, der Staat nüzende Bürger und die gelehrte Welt brauchbare Talente erziehen – dann wird das Schauspiel zur Schule guter Sitten emporsteigen".
4. Dunăreanu, Elena; Avram, Mircea, *Presa sibiană în limba germană (1778-1970)*, Sibiu: Biblioteca „Astra", 1971
5. Onu, Eugen, *Zum Spielplan des Hermannstädter Theaters in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 13, nr.1, Bucureşti: Editura Academiei, 1970, p. 116.
6. ibidem, p. 117.
7. Wittstock, Joachim, *Rumäniendeutsche Theaterverhältnisse und Bühnenwerke (1918-1944)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 26, nr. 2, Bucureşti: Editura Academiei, 1983, p. 43.
8. Goţia, Dorin, *Die Astra und die deutsche Kultur*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 21, nr. 2, Bucureşti: Editura Academiei, 1978, p. 119.
9. Nistor, Nicolae; Marinescu-Frăsinei, Mircea, op. cit., p. 155.

Bibliography

Dunăreanu, Elena, *Presa românească sibiană (1851 – 1968) / Romanian press from Sibiu (1851 - 1968)*, Sibiu: Biblioteca Astra, 1969

Dunăreanu, Elena; Avram, Mircea, *Presa sibiană în limba germană (1778-1970) / German press from Sibiu (1778 - 1970)*, Sibiu: Biblioteca „Astra", 1971

Goţia, Dorin, *Die Astra und die deutsche Kultur / ASTRA and German culture*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 21, nr. 2, Bucureşti: Editura Academiei, 1978

Hangiu, Ion, *Presa literară românească. Articole program de ziare şi reviste (1789 – 1948) / Romanian literary press. Programatic articles from newspapers and magazines (1789 - 1948)*, Introd. by D. Micu, vol. I and II, Bucureşti: Ed. pentru literatură, 1968

Lupaş, Ioan, *Contribuţiuni la istoria ziaristicei româneşti ardelene / Contributions at the history of Romanian press from Transylvania*, Sibiu: Editura „Asociaţiunii", 1926.

Nistor, Nicolae; Marinescu-Frăsinei, Mircea, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei / Sibiu and its territory in historical vision*, vol. I, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1976

Onu, Eugen, *Zum Spielplan des Hermannstädter Theaters in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts / On the lists of plays of theatres from Sibiu in the second half of the Romanian century*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 13, nr.1, Bucureşti: Editura Academiei, 1970

Popa, Mircea; Valentin Taşcu, *Istoria presei literare româneşti din Transilvania / History of Romanian literary press from Transylvania*, Cluj-Napoca, 1980

Sigerus, Emil, *Vom alten Hermannstadt / On the old Hermannstadt*, II. Folge, Heilbronn: Johannis Reeg Verlag, 2007

Wittstock, Joachim, *Rumäniendeutsche Theaterverhältnisse und Bühnenwerke (1918-1944)*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 26, nr. 2, Bucureşti: Editura Academiei, 1983